

lı ile zikrettikleri eserlerin de günlük türüyle ilgisi görülmektedir. Taberânî, Ebû Ali es-Sadeî, İbn Atıyye el-Endelûsî, Kâdî İyâz, İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Ruaynî, İbn Rüşeyd, Zehebî, Abdülhay el-Kettânî bu tür eserleri olan âlimlerden birkaçıdır (DîA, XII, 297-299). Bunların dışında Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese'si* ile Üsâme b. Münkız'ın *el-İ'tibâr'ı* da günlük anı türüyle ilgili sayılabilecek en eski örneklerdendir. Ebû Hayyân eserinde, Vezir İbn Sa'dân'ın yanında bulunduğu sırada onun ortaya attığı meseleler etrafında gelişen ve kırk gece devam eden ilmi, edebî ve felsefî sohbetleri günün gününe kaydetmiştir. İbn Münkız ise olaylara göre tertip ettiği kitabında sürükleyici bir üslup ve tatlı bir roman havası içinde günlük hayat, Haçlılar'la ilişkiler, savaş yöntemleri, dönemin tıbbî, avcılık, Frenkler'in ahlâk ve âdetleri hakkındaki şahsî müşahedelerini kaydetmektedir.

Fransızlar'ın Mısır'ı işgaliyle Batı edebiyatı etkisine giren Arap edebiyatında anı türü eserlerin yoğunluğu artmıştır. Bu dönemde başka dillerden Arap dünyasıyla ilgili birçok hâtıra kitabı Arapça'ya tercüme edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Alman genelkurmay başkanı Orgeneral Paul von Hindenburg'un hâtıraları (*Müzekkirâtü Hindenburg*, Kahire 1925), Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın *Milliyet* gazetesinden çevrilerek *el-İttihâd* ve *el-Muqattam* gazetelerinde tefrika edildikten sonra yayımlanan hâtıraları (*Müzekkirâtü'l-Gâzi Muştafâ Kemâl Bâşâ*, Kahire 1925), Abdülmevlâ Sâlih el-Harîr tarafından Almanca'dan çevrilen Enver Paşa'nın hâtıraları (*Müzekkirâtü Enver Bâşâ*, Tarablus 1979), Vecdî Gedik tarafından Arapça'ya çevrilen Orhan Koloğlu'nun Trablusgarp Savaşı'na dair Türk subaylarının hâtıraları (*Müzekkirâtü'z-zubâtî'l-Etrâk havle ma'raketi Libiyâ*, Tarablus 1979) ve II. Abdülhamid'in hâtıraları (*Müzekkirâtü es-siyâsiyye*, Beyrut 1986) başta gelen yabancı hâtıra eserleridir. Kaynağını, 1962'de Kahire'de Arapça'ya çevrilip yayımlanan Jean Jacques Rousseau'nun *İtirafat*'ından alan, Mısırlı yazar Tefvîk el-Hakîm'in *Yevmiyyâtü nâ'ib fi'l-eryâf* adlı eseri (Kahire 1960), Mısır krallık devrinin veliahdı Prens Muhammed Ali'nin hâtıraları ile (*Müzekkirât*, Kahire 1366) Ürdün Kralı Abdullah b. Hüseyin'in hâtıraları (Amman 1989), çoğu özel hayatla ilgili olan hâtıra türüne örnek sayılabilir. Bu dönemde kaleme

alınmış hâtıratın büyük bir kısmı tarihî ve siyasîdir. İngilizler'e karşı 1881-1882'de savaştan Ahmed Urâbî'nin (*Müzekkirâtü 'Urâbî*, Kahire 1964), aynı dönemin hatip ve şairi Abdullah Nedîm'in (*Müzekkirâtü es-siyâsiyye*, Kahire 1972), Suriye başbakanlarından Hasan el-Hakîm'in, Mısır başbakanlarından Sa'd Zağlûl ve İsmâil Sıdkı Paşa'nın, Irak başbakanlarından Tâhâ el-Hâşimî'nin ve Fransızlar'a karşı mücadele veren mücahid Abdülkâdir el-Cezâirî'nin torunu Muhammed Sa'id'in hâtıraları bu tür eserlerdendir. Arap siyasî edebiyatında hakkında en çok hâtıra yazılan iki konudan biri I. Dünya Savaşı, diğeri de Filistin olaylarıdır. I. Dünya Savaşı'nı konu alan hâtıraların başında Lübnanlı yazar Es'ad Dağır'ın hâtıraları ile (*Müzekkirâtü*, Kahire 1959) Filistin meselesini ele alan Muhammed İzzet Derveze'nin hâtıraları (*Müzekkirâtü havle'l-kaşıyyetü'l-Filistiniyye*, Beyrut 1993) gelir. Ayrıca çeşitli sebeplerle yarım kalmış veya yazarı hayatta iken yayımlanamamış hâtıralar da vardır. Bu tür eserlerin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı da yazarın dostları tarafından tamamlanıp yayımlanmıştır. Meselâ Tâhâ Hüseyin'in hâtıralarını Servet Abaza, Lübnan şairi İlyâs Ebû Şebeke'nin hâtıralarını Corc Garib ve Mısırlı filozof Şiblî eş-Şümeyyîl'in hâtıralarını da Es'ad Rezzûk bunların ölümünden bir süre sonra yayımlamışlardır. Bazı hâtıra yazarları da sultan veya vezirlerin baskısından çekinerek eserlerine adlarını yazmamışlardır. Bunların en tipik örneği, Mısırlı İbrâhim Paşa hakkında yazılan ve tek nüshası Berlin Kütüphanesi'nde (nr. 9787) bulunan eserdir. İbrâhim Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesine dair olan bu hâtıra, sonradan Ahmed Gassân Sabanu tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut, ts.). Bir çeşit edebî portreler mahiyetindeki bazı hâtıra eserleri de çoğunlukla o hâtıra sahiplerinin arkadaşları tarafından toplanmıştır. Bunlar arasında, Tunuslu Abdullah Kennûn'un *Zikreyâtü meşâhîri ricâlî'l-Mağrib* ve Iraklı hikâye yazarı Ca'fer el-Halîlî'nin beş ciltlik *Kemâ 'araftühüm* adlı eserleri anılabilir.

Arap dünyasında XX. yüzyılın ikinci yarısında hızla gelişen basın yayın sürecinde coğrafi anıların çoğu az sözlü, bol fotoğraf ve portreli bir karakter sergiler. Çoğunlukla çağdaş yabancı gezginler tarafından yazılan bu foto-anı coğrafya albümlerinin bir kısmı Arap gezginleri tarafından hazırlanmıştır. Mattâ Sem'ân Bûrî ile Yûsuf Ahmed Şiblî'nin ortaklaşa ha-

zırladıkları *'Akkâ: türâşûn ve zikreyât* (Beyrut 1994) adlı kitap bu kategoriye giren eserlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Üsâme b. Münkız, *el-İ'tibâr: İbretler Kitabı* (trc. Yusuf Ziya Cömert), İstanbul 1992, s. 11, 15, 17; İbnü'l-Cevzî, *Şaydû'l-hâtır*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmî), s. 11; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, III, 29; İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin), Beyrut 1990, I, 12, 32-33, 36; a.mlf., *el-Menhelü's-sâfi*, I, 7-16; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, VII, 312; XI, 19, 197; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, II, 118; Omar Toussoun, *Mémoire sur l'histoire du Nil*, I-II, Cairo 1925 → Frankfurt 1992; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Müzekkirâtü sâ'ih fi's-şarki'l-'Arabî*, Beyrut 1978, s. 4-6; Cebbûr Abdünnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*, Beyrut 1984, s. 246; Bes-sâm Abdüvehhâb el-Câbî, *Mu'cemü'l-a'lâm*, Beyrut 1987, s. 22, 98, 114, 328, 368, 492; Hee-Sun Cho, "et-Tercemetü'z-zâtıyye fi'l-edebî'l-'Arabiyyi'l-hadîş", *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, XI, Tokyo 1996, s. 1-37; M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *DîA*, XII, 297-299.

İBRÂHİM DAKÜKİ

□ FARS EDEBİYATI. Hâtıratın Fars edebiyatında bir tür olarak ortaya çıkması Kaçarlar dönemine (1779-1924) rastlar. Daha önce de bu türü andıracak eserler kaleme alınmış olmakla beraber bunlar hâtıratı çok yazıldıkları dönemin tarihî kaynakları arasında yer alan eserlerdir. Bu açıdan bakıldığında *Târîh-i Beyhakî*, Nâsirî Hüsrev'in *Sefernâme'si*, *Târîh-i Cihângüşâ*, *Târîh-i Vaşşâf* ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme'si* gibi eserlerde hâtırat özellikleri görülebilir. Bu eserlerin müellifleri yaşadıkları dönemin olaylarını hâtıra üslûbunda anlatmışlardır. Bunların dışında eski döneme ait bütünüyle hâtırat sayılabilecek iki eser günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri XVI. yüzyıla ait Zeynüddin Mahmûd-i Vâsıfî'nin *Bedâ'î'u'l-vekâyi'i* (I-II, Moskova 1961), diğeri ise XVIII. yüzyıla ait Şeyh Ali Hazîn'in *Tezkiretü'l-aşvâl*'idir (nşr. F. C. Belfour, London 1831). Müelliflerin yaşadıkları bölgelerin siyasî, iktisadî ve içtimai durumlarını belirten bu iki hâtıratı başta içinde hâtırat ve hasbihallerin dağınık olarak yer aldığı eserler de mevcuttur. Bunlara, XVII. yüzyıla ait Muhammed Müfid Bâfkî'nin *Câmi-i Müfidî'si*yle (II, Tahran 1340; I, Tahran 1342), Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî'nin *Deh Risâle-i Muhaqqık-ı Büzürg Feyz-i Kâşânî* adlı mecmuanın içinde yer alan *Şerh-i Sadr*'ı (İsfahan 1371, s. 47-73) örnek olarak gösterilebilir.

Kaçarlar döneminden itibaren özellikli devlet adamlarına ait hâtıralar "hasbi-

hal, yâddâşt-ı rûzâne, sefernâme, hâtîrât" gibi başlıklar altında yazılmaya başlanmıştır. Bu eserler, otobiyografik niteliklerinden dolayı bazan "zindegî-i men" veya "hâtîrât-ı zindegân-i men" başlığıyla kaleme alınmıştır. Pehlevî döneminde (1924-1979) fazla önemsenmeyen hâtıra türü, İslâm inkılâbından sonra özellikle Pehlevî döneminin siyasî hayatını aydınlatması sebebiyle değer kazanmış ve çok sayıda hâtîrat yazılmıştır.

Fars edebiyatında hâtîrat yazıcılığında belli başlı üç yol takip edilmiştir. 1. Günü gününe tutulmuş notlara dayanarak yazılan hâtîralar; bunlar günlüklere benzeyen eserlerdir. Hâtıra sahibinin toplumdaki mevkiine göre önem kazanan bu tür eserler diğerlerine göre daha çok tarihî değere sahiptir. Bu gibi hâtîralar arasında Mirza Tâhir Basîrümülk Şeybânî'nin *Rûznâme-i Hâtîrât* (nşr. İrec Efşâr – M. Resûl Deryâgeşt, Tahran 1374), Muhammed Hasan Mukaddem'in *Rûznâme-i Hâtîrât-ı İ'timâdû's-saltana* (Tahran 1345) ve Kâsım Ganî'nin *Hâtîrât-ı Doktor Kâsım Ganî* (nşr. Ali Sûtî, Tahran 1361) adlı eserleri zikredilebilir. Bazan da hâtîrat sahibinin ölümünden sonra anıları bir yakını tarafından düzenlenip yayımlanmıştır. *Hâtîrât-ı İhtîşâmû's-saltana* ile (nşr. Seyyid Muhammed Mehdî Müsevî, Tahran 1366) Ferîdû'l-Mülk Muhammed Ali Han Hemedânî'nin *Hâtîrât-ı Ferîd*'i (haz. Mes'ûd Ferîd, Tahran 1354) bunlar arasındadır. Bir kimsenin bir başkasıyla olan dostluğundan kaynaklanan özel hâtîralarına da Ali Devvânî'nin *Hâtîrât-ı Men ez Üstâz Şehîd Muṭahharî* (Tahran 1374 hş.) adlı eseri örnek olarak verilebilir. 2. Hâfızaya bağlı kalınarak yazılan hâtîralar. Bunlar,

ya hâtıra sahibinin bizzat kendisi veya dikte suretiyle başka bir kişi tarafından yazılarak meydana getirilmiştir. Mehdî Ferruh'un *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Ferruh*'u (yazan Pervîz Lûşânî, Tahran 1347 hş.) bunlar arasında yer alır. 3. Karşılıklı sohbet tarzında yazılan hâtîralar. Bu tür hâtîralar, hâtıra sahibinin bir başkasının sorularına cevap vermesiyle meydana gelir. Buna örnek olarak *Hâtîrât-ı İrec İskenderî* (Tahran 1372 hş.) gösterilebilir.

Konularına göre hâtîrat yazıcılığında siyasî olanlar ağırlık kazanmıştır. Ali b. Muhammed Emînüddevle'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Emînû'd-devle* (Tahran 1341), Rahîm Zehtâb Ferd'in *Hâtîrât der Hâtîrât* (Tahran 1373), Muhammed Ali İslâmî'nin *Rûzhâ* (Tahran 1363), Hüseyin Ferdost'un *Żuhûr u Suķût-ı Saltanat-ı Pehlevî* (I-II, Tahran 1371), Muhammedî er-Rîşehrî'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî* 1365-66 (Tahran 1369) adlı eserleri gibi çok sayıda hâtîratta bu özellik görülür.

Âzerîler'in yazdığı hâtîralar da Fars edebiyatında önemli bir yer tutar. Bunlar arasında, Tebrizli bir tüccar olan Muhammed Takî Curabaçî'nin *Harfî ez Hezârân Kânder 'İbâret Âmed* (Tahran 1363 hş.), Seyyid Hasan Takizâde'nin siyasî ağırlıklı *Zindegî-yi Tûfânî* (Tahran 1372), Seyyid Ahmed Kesrevî'nin *Zindegânî-yi Men* (Tahran 1323 hş.), Muhammed Sâad Merâge'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî Muhammed Sâ'ad Merâge* (Tahran 1373 hş.) ve Seyyid Ca'fer Pişeverî'nin *Yâddâştâ-yı Zindân* (Tahran 1358 hş.) adlı eserleri sayılabilir.

Ayrıca *Târîh-i Mu'âşır-ı İrân* serisinin her cildinde "Hâtîrât" başlığı altında tarihî açıdan önemli ya bir kişinin hâtîratı ya da bir hâtîratla ilgili makaleler yayımlanmaktadır.

Bunlara, Hâc Hüseyin Han'ın "Hâtîrât-ı Hükûmet-i İsfahân ve Sefer-i Freng 1330-31 h." (Tahran 1372 hş., V, 177-254) ve Rızâ Reîs Tûsî'nin Sir Edmund Ironside'in hâtîratına yazdığı "Naḡdî ber Kitâb-i Hâtîrât-ı Sir Ironside" (VIII [1374], s. 163-176) adlı makaleleri örnek verilebilir.

Fars edebiyatında İran'la ilgili olarak Batı'da kaleme alınan hâtîrat kitaplarının tercümeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Dorothy Hunt Smith'in *Hâtîrât ez Şark* (trc. Abdülâlî Kâreng, Tebriz 1960), Sir Arthur Hardinge'in *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Sir Artur Harding* (trc. Cevâd Şeyhülislâmî, Tahran 1363 hş.) ve Arthur C. Millspaugh'un *Amerikâ-yihâ der İrân* (trc. Abdürrızâ Hûşeng Mehdî, Tahran 1370 hş.) adlı eserleri bunlardan birkaçıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Rezmûcî, *Envâ'-ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 209; *Hâtîrât-ı İrec İskenderî*, Tahran 1372 hş., s. 13-19; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 1838-1846; Ali Rızâ Kemerî, "Hâtîranigâştêhâ ve Hâtîranevîstî der Güsterde-i Edebî Muḳavemet ve Ferheng-i Cebhe", *Mecmû'a-i Makâlehâ-yı Semînâr ber Resî Edebiyyât-ı İnkılâb-ı İslâmî*, Tahran 1373 hş., s. 451-477; Kâmrân Fânî, "Zindegî Talebegî ve Âhûndî", *Neşr-i Dâniş*, IV/2, Tahran 1362 hş., s. 18-27; Ahmed Eşref, "Sâbika-i Hâtıra Nigârî der İrân", *İrân-nâme*, XV/1, Bethesda 1997, s. 5-25; Hasan Cevâdî, "Sergüzeşt-nâme-hâ-i Âzerî", a.e., XV/1 (1997), s. 77-94.

RIZA KURTULUŞ

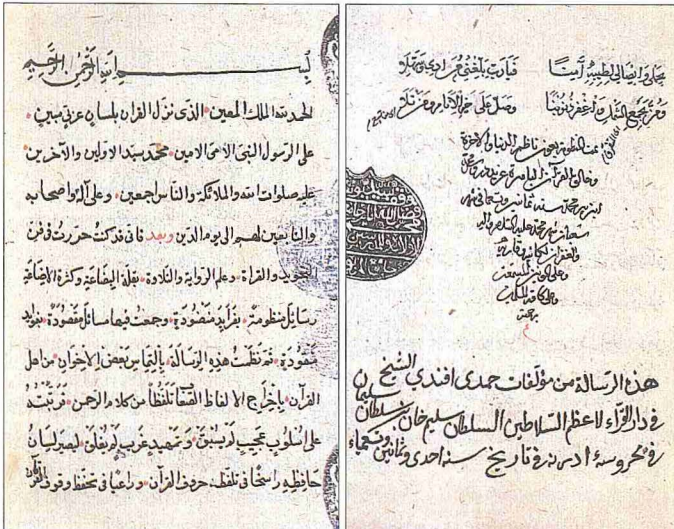
HATİB-i AYASOFYA

(خطیب آياصوفيه)

(ö. 983/1575 [?])

Osmanlı âlimi,
hatip ve şeyhülkurrâ.

Adı Hamdullah, babasının adı Hayreddin olup bazı kaynaklarda Hamdî Efendi diye anılır (Abdurrahman Hibrî, vr. 16^b). Kendisi de *Mevlidü'n-nebî* adlı eserinde (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4510, vr. 25^b) Hamdî mahlasını kullanmıştır. *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1168) babasının Hayrullah olduğu kaydediliyorsa da diğer kaynaklarda ve kendi eserlerinde Hayreddin adı geçmektedir. Babası Hayreddin ile Kanûnî Sultan Süleyman'ın hocası olarak tanıtılan Kastamonulu Hayreddin'in (Taşköprizâde, s. 442; *Sicill-i Osmânî*, II, 315) aynı kişi olması muhtemeldir. Hamdullah Efendi, Kanûnî devrinden itibaren kırk yıl kadar Ayasofya Camii'nde cuma hatipliği yaptığı için (*Hediyyetü'l-ârifin*, I,

Hatib-i Ayasofya'nın
Rusûhu'l-lisân
adlı eserinin
zahriyesi ile
ilk sayfası
(Beyazıt
Devlet Ktp.,
nr. 8203/3)